

80 lat restytucji żubrów w Puszczy Białowieskiej

Jerzy Dackiewicz

Białowieski Park Narodowy, Białowieża

---

80 years of bison restitution in Białowieża Forest

Abstract After First World War bison survived only in few zoos scattered in several European countries. Thanks to an effort taken by scientists, breeders and a bison restitution program run since 1929 by Białowieża National Park, this species become reintroduced. Since 1952 bison are again roaming in the wilderness. Years 1920–1928 were the only gap period of bison presence in Białowieża Forest. This September we celebrate eightieth anniversary of bison restitution program.

Żubr to największy współcześnie żyjący ssak europejski. W czasach historycznych zamieszkiwał prawie całą Europę (od Półwyspu Pirenejskiego na zachodzie, aż po masyw górski Kaukazu na wschodzie). Wyróżniano wtedy trzy podgatunki żubra: nizinny, kaukaski oraz karpacki. W miarę rozwoju cywilizacji i zanikania pierwotnych lasów, zmniejszał się areal bytowania żubrów. Na przestrzeni ostatnich 10 wieków trwał proces powolnego wymierania gatunku. Życie żubrów nizinnych w Puszczy Białowieskiej na przełomie XIX i XX wieku zostało szczegółowo opisane przez Karcova (1903) i Wróblewskiego (1927), a ich własne obserwacje są źródłem wielu unikalnych danych o ostatniej naturalnej populacji tych zwierząt.

Historia gatunku

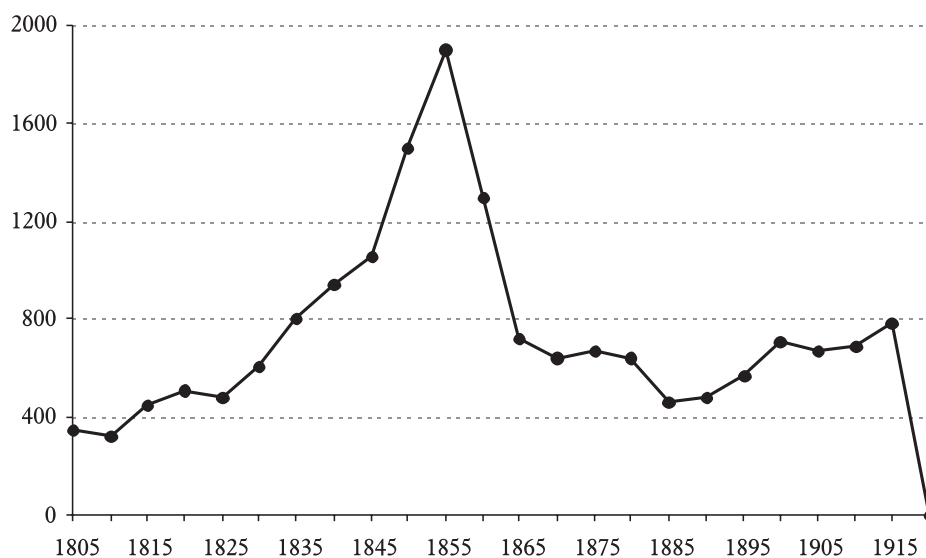
Do XII wieku żubr przetrwał w Szwecji, a do XIV wieku we Francji. W Siedmiogrodzie żubr karpacki utrzymywał się do końca XVIII wieku (wyginął ok. 1790 roku). Żubry nizinne w Prusach Wschodnich przeżyły do połowy XVIII wieku. Do tego czasu można było jeszcze spotkać żubry w Saksonii, w kilku leśnych kompleksach Polski, a ostatnią ostoją tego podgatunku była Puszcza Białowieska. Na początku XIX wieku istniały tylko dwie naturalne populacje żubrów – w Puszczy Białowieskiej (żubr nizinny) i na Kaukazie (żubr górski). Liczebność tych populacji, w niektórych latach, znacznie przekraczała 1000 osobników.

W Polsce od XI wieku występowanie żubrów było ograniczone do większych kompleksów leśnych. W XV wieku żubry zamieszkiwały tylko Puszcze Białowieską, Niepołomicką i lasy w okolicach Sandomierza, a prawo polowania na nie mieli wyłącznie królowie. Słynne były łowy Władysława Jagiełły

w Puszczy Białowieskiej, przed bitwą z Zakonem Krzyżackim, jak i późniejsze polowanie Augusta III Sasa. Jednym z pierwszych aktów prawnych uwzględniających ochronę żubrów (jak i turów, bobrów i innych gatunków zwierząt) były „Statuty Litewskie”, wydane przez Zygmunta Starego w 1532 roku. Zygmunt August ogłosił prawo karzące śmiercią za zabicie żubra. Późniejszy król Władysław IV wprowadził ścisłą ochronę lasów królewskich, do których należała również Puszcza Białowieska. Po utracie niepodległości Puszcza znalazła się pod zaborem rosyjskim, ale kolejni carowie kontynuowali proces ochrony żubrów.

Pierwsze dokładne zapisy stanu żubrów w Puszczy Białowieskiej pochodzą z początku XIX wieku. Liczebność żubrów wg danych urzędowych z lat 1809–1902 zamieszczonych w monografii Karcova (1903) i danych z lat 1903–1914 podanych przez Wróblewskiego (1927) wahała się od 200 osobników w 1802 roku do 727 w 1914. W 1845 roku w Puszczy Białowieskiej żyło ponad 1000 żubrów (1025), a w 1857 roku zanotowano ich najwyższy stan – 1898 osobników. Kilka lat później, głównie z powodu przegęszczenia i chorób, liczebność populacji spadała. Na początku XX wieku populacja żubrów liczyła ponad 700 osobników. Do gwałtownego jej spadku w Puszczy Białowieskiej przyczyniły się działania I wojny światowej i nasilenie kłusownictwa (Ryc. 1). Na początku 1919 roku zanotowano ślady jedynie czterech zwierząt, a w kwietniu znalezione zostały pozostałości ostatniej skłusowanej krowy. Był to koniec ostatniego wolnego stada żubrów nizinnych.

Podobna jest historia ostatniego wolnego stada żubrów kaukaskich, które wyginęło bezpowrotnie w 1927 roku. W latach dwudziestych ubiegłego wieku pozostały nieliczne zwierzęta w zwierzyńcach i ogrodach zoologicznych, do

Rycina 1. Liczebność żubrów w Puszczy Białowieskiej w latach 1805–1919

których trafiały jako podarki carskie lub zdobyte drogą wymiany za inną zwierzynę.

Restytucja żubrów

Idea ratowania gatunku zrodziła się w wielu krajach, a po raz pierwszy była zaprezentowana na Międzynarodowym Kongresie Ochrony Przyrody w Paryżu w 1923 r. przez polskiego przyrodnika – prof. Jana Sztolcmana. Efektem jego wystąpienia było powstanie w Berlinie Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubrów, skupiającego przedstawicieli 16 krajów. Najbardziej aktywną rolę pełnili w nim przedstawiciele Polski i Niemiec. Statut Towarzystwa zakładał zwiększenie liczby żubrów i rozprzestrzenienie ich do jak największej liczby hodowli. Pierwszym zadaniem była inwentaryzacja wszystkich żyjących żubrów, a były to zaledwie 54 osobniki, z czego tylko 3 w Polsce. MTOŻ wydało w 1932 roku Księgę Rodowodową Żubrów – pierwszą tego typu ewidencję dzikiego gatunku. Redakcja Księgi od 1991 roku mieści się w Białowieży. Każdy żubr urodzony w niewoli, oprócz imienia, ma także m.in. swój numer rodowodowy, datę urodzenia, imiona i numery rodowodowe rodziców.

W 1929 r. w Puszczy Białowieskiej utworzono zwierzyniec, o powierzchni 22 ha, położony przy drodze łączącej Białowieżę z Hajnówką. Z czasem stał się on najważniejszym ośrodkiem restytucji żubrów w kraju i za granicą. Zwierzyniec w 1932 r. powiększono dobudowując nową, 37 hektarową zagrodę. Po II wojnie światowej wybudowano nowy obiekt, graniczący bezpośrednio ze starym rezerwatem. Łączna powierzchnia obu rezerwatów wynosiła ok. 200 ha. W związku z ich przeznaczeniem nazwano je rezerwatami hodowlanymi lub rezerwatem „Żubrów”. Rezerwat „Żubrów”, wraz z utworzonym w 1936 r. rezerwatem „Tarpanów” (obecny rezerwat pokazowy) i utworzonym w 1951 r. rezerwatem doświadczalnym, o łącznej powierzchni ok. 70 ha, dały obecny Ośrodek Hodowli Żubrów, obejmujący swoim zakresem działania 4 rezerwaty zamknięte i wolną populację żubrów w Puszczy Białowieskiej.

Jako początek hodowli uznaje się przywóz do Białowieży (z Ogrodu Zoologicznego w Berlinie) w dniu 19 września 1929 roku żubra czystej krwi z domieszką podgatunku kaukaskiego M163 BORUSSE. 10 października tegoż roku dołączono do niego żubrzcę czystej krwi F93 BISERTĘ, a rok później jej siostrę F161 BISCAYĘ (obie z Ogrodu Zoologicznego w Sztokholmie). Głównym celem, jaki stawiała sobie hodowla białowieska, była hodowla czystych żubrów nizinnych. Dlatego w 1935 roku sprowadzono ze Sztokholmu samca M186 BJÖRNSONA. Niestety byk ten wkrótce padł po walce z BORUSSEM. Sprowadzony 17 kwietnia 1936 roku z Pszczyny samiec M229 PLISCH pozostawił po sobie liczne potomstwo i stał się protoplastą rodu żubrów białowieskich.

Pierwszym cielęciem urodzonym w rezerwacie w Białowieży w roku 1930 był M189 PUHACZ, syn BISERTY i BORUSSE należący do linii białowiesko-kaukaskiej. Dopiero w 1937 roku na świat przyszła F479 POLKA pierwsze

cielę linii białowieskiej. Stan żubrów w białowieskim rezerwacie w 1939 roku wynosił 16 sztuk, w tym 7 (1 samiec, 6 samic) linii nizinnej i 9 (3,6) nizinno-kaukaskiej. W roku 1950 wywieziono z Białowieży ostatnie żubry z domieszką krwi żubra kaukaskiego.

Łącznie od 1930 do 2008 roku w rezerwatach urodziło się 510 żubrów, z których 43 należało do linii białowiesko-kaukaskiej.

Pomyślny rozwój restytucji żubrów w Białowieży w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej pozwolił na utworzenie hodowli wolnej. W polskiej części Puszczy Białowieskiej pierwsze żubry zostały wypuszczone w 1952 roku. W okresie 1952–2008 wypuszczono z rezerwatów hodowlanych 78 żubrów. Pierwsze cielę na wolności F1078 POTYCZKA urodziło się 7 lipca 1957 roku.

Łącznie od 1957 do 2008 roku na terenie polskiej części Puszczy Białowieskiej urodziło się 1887 cieląt.

Tabela 1. Liczba urodzonych cieląt z podziałem na płeć i linię hodowlaną w kolejnych dziesięcioleciach

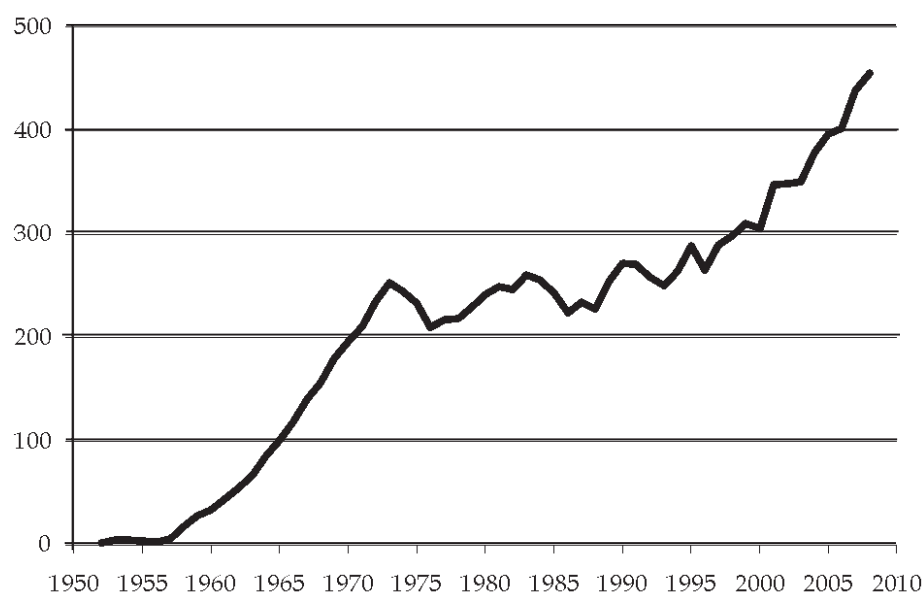
Lata	Hodowla wolna			Hodowla zamknięta						Ogółem
	Żubry nizinne			Żubry nizinne			białowiesko-kaukaskie			
	Razem	♂♂	♀♀	Razem	♂♂	♀♀	Razem	♂♂	♀♀	
1930–39				4		4	16	6	10	20
1940–49				21	12	9	27	13	14	48
1950–59	9	7	2	70	33	37				79
1960–69	171	90	81	79	38	41				250
1970–79	340	171	169	71	29	42				411
1980–89	373	189	184	47	17	30				420
1990–99	458	214	244	86	37	49				544
2000–08	536	225	311	89	44	45				625
Razem:	1 887	896	991	467	210	257	43	19	24	2 397

W białoruskiej części Puszczy pierwsze żubry wypuszczano poza obręb rezerwatów w 1953 roku. Były to żubry linii nizinno-kaukaskiej (Koročkina 1973a). Na mocy postanowień zawartych w rezolucji konferencji z 1961 roku, dotyczącej hodowli żubrów w Puszczy Białowieskiej, przystąpiono do stopniowego wywozu tych zwierząt i zamiany na żubry nizinne czystej krwi. W 1964 roku odłowiono z wolności w białoruskiej części Puszczy wszystkie żubry linii białowiesko-kaukaskiej, a ostatnie sztuki wywieziono w 1968 roku. W latach 1949–1967 przywieziono 49 żubrów nizinnych pochodzących z Polski i Prioksko – Terrasnego rezerwatu k. Sierpuchowa w Rosji. Wśród żubrów nizinnych, przywiezionych z Polski, 5 osobników pochodziło z Pszczyny, pozostałe 24 – z rezerwatu w Białowieży.

Podsumowanie

W ostatnich latach liczba żubrów w rezerwatach zamkniętych Białowieskiego Parku Narodowego wynosiła od 30 do 40 osobników. Żubry przebywają w zagrodach rezerwatów hodowlanych oraz rezerwacie pokazowym. Utrzymywane są z reguły trzy grupy samic z dorosłym samcem. Dwie grupy rodzinne bytują w rezerwatach hodowlanych, a jedna w rezerwacie pokazowym. Żubry przebywające w rezerwatach hodowlanych mają stworzone w miarę naturalne warunki bytowania – zagrody o powierzchni ponad 30 ha. W rezerwacie pokazowym warunki te są mniej komfortowe, gdyż grupa żubrów żyje na powierzchni ok. 5 ha.

Obecnie w Puszczy Białowieskiej żyje populacja żubrów zbliżona wielkością do ostatniej wolnej populacji z początku XX wieku. Jest to jedyna na świecie tej wielkości wolna populacja żubrów nizinnych. Stan żubrów w polskiej części Puszczy Białowieskiej na koniec 2008 roku wynosił 456 osobników (Ryc. 2), zaś w części białoruskiej – 364.

Rycina 2. Liczebność wolnej populacji żubrów w polskiej części Puszczy Białowieskiej (1952–2008)

Odłowione i wywiezione z Białowieży zwierzęta (498 żubrów) zasiliły wszystkie ośrodki hodowlane w kraju i większość hodowli światowych, przyczyniając się do znacznego rozprzestrzenienia gatunku. Mimo niewątpliwych osiągnięć w restytucji żubra i wzroście jego liczebności, wciąż jest on gatunkiem wymagającym specjalnej ochrony ze strony człowieka.

Wielu pracowników Białowieskiego Parku Narodowego swoją pracą i zaangażowaniem przyczyniło się do ocalenia żubrów. Oto niektórzy z nich: Mikołaj Arciuch, Aleksy Bajko, Michał Bajko, Nestor Bajko, Arkadiusz Buszko, Michał Buszko, lek. wet. Wiaczesław Demiaszkiewicz, Michał Dulko, Mikołaj Grynczel, Konstanty Kozak, dr Zbigniew Krasiński, Aleksander Lach, Cyryl Lisicki, Daniel Perszko, Piotr Pilucik, Włodzimierz Pirożnikow, Michał Podłaszczyk, Jan Potoka, Grzegorz Sawicki, Jan Sawicki, Stefan Sawicki, Bazyl Selwestruk, Jerzy Siemieniuk, Bolesław Stysiak, inż. Juliusz Ścibor, Aleksander Waszkiewicz, Jan Wołkowycki, Józef Wołkowycki, Sergiusz Wołkowycki, Aleksander Żłobin i wielu innych, wśród nich obecni pracownicy Ośrodka Hodowli Żubrów.

Piśmiennictwo

- Karcov G. 1903. Belovežskaya Pušča. A.F.Marks, S-Petersburg.
- Koročkina L. N. 1973a. Rajon obitanija I stacional'noe razmieščenie zubrov v Belovežskoj Pušči. Belovežskaya Pušča. Issledovanija 7: 148–165.
- Krasińska M., Krasiński Z.A. 2004. Żubr. Monografia przyrodnicza. SFP Hajstra, Warszawa – Białowieża.
- Księga Rodowodowa Żubrów 1947–1973. PWN, Warszawa. J. Żabiński (red.).
- Księga Rodowodowa Żubrów 1974. PWN, Warszawa. K. Krysiak (red.).
- Księga Rodowodowa Żubrów 1975–1984. PWN, Warszawa. W. Pilarski (red.).
- Księga Rodowodowa Żubrów 1985–1986. PWN, Warszawa. J. Giergiel (red.).
- Księga Rodowodowa Żubrów 1987–2008. BPN, Białowieża. J. Raczyński (red.).
- Olech W., 1997. Rola Ośrodków Hodowli Żubrów w proponowanym ogólnokrajowym programie hodowlanym dla hodowli zamkniętej. Parki Nar. i Rez. Przyr. 16: 71–81.
- Olech W., 2002. Rola Polski w hodowli restytucyjnej żubrów na świecie. Zesz. Nauk. PTZ 60: 173–178.
- Raczyński J. 1978. Żubr. PWRiL, Warszawa.
- Wróblewski K. 1927. Żubr w Puszczy Białowieskiej. Wydawnictwo Polskie, Poznań.